

Отримано: 14 березня 2018 р.

Прорецензовано: 16 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: olyasyt@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-154-157

Ситник О. В. Перцептивні параметри психопоетики малої прози М. Хвильового. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 154–157.

УДК 82.09

Ситник Ольга Василівна,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

ПЕРЦЕПТИВНІ ПАРАМЕТРИ ПСИХОПОЕТИКИ МАЛОЇ ПРОЗИ М. ХВИЛЬОВОГО

Дана розвідка присвячена дослідженню індивідуально-авторського інструментарію вираження внутрішнього світу особистості у малій прозі М. Хвильового. Предметом вивчення обрано безпосередні співвідношення письменницьких поетикальних примов і засобів та суб'єктивного світосприйняття персонажів. У результаті комплексного аналізу сенсорних образів у низці новел письменника констатовано, що перцептивні враження його протагоністів виступають одним із основних засобів характеристики їх психоемоційного стану.

Ключові слова: чуттєвий образ, внутрішній світ, суб'єктивне сприйняття.

Ситник Ольга Васильевна,

Хмельницький национальный университет, г. Хмельницкий

ПЕРЦЕПТИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ПСИХОПОЭТИКИ МАЛОЙ ПРОЗЫ Н. ХВЫЛЕВОГО

Данная статья посвящена исследованию индивидуально-авторского инструментария выражения внутреннего мира человека в малой прозе Н. Хвильового. Предмет изучения – непосредственные соотношения писательских поэтичных примов и субъективного мировосприятия персонажей. В результате комплексного анализа сенсорных образов представленных в новелах писателя констатируется, что перцептивные впечатления его протагонистов выступают одним из основных средств характеристики их психоэмоционального состояния.

Ключевые слова: чувствительный образ, внутренний мир, субъективное восприятие.

Olga Sytnyk,

Khmelnytsky National University, Khmelnytsky

PERCEPTIVE PARAMETERS OF PSYCHOPOETICS IN THE SHORT STORIES BY M. KHVYLJOVYI

The following article is dedicated to the research of the author's individual artistic means and techniques of depicting person's inner world in the short stories by M. Khvyljovyi. The very subject of the study is the direct correlation of the writer's poetical means with the characters' subjective outlook and world perception. As a result of the complex analysis of the great amount of the sensor images taken from some M. Khvyljovyi's short stories written in the distinctive impressionistic style it is stated that the protagonists' perceptive impressions are mostly the main and the most efficient means of person's psychological and emotional state characteristics. Not to say the all, the most sensitive M. Khvyljovyi's short stories seams are composed in a patchwork manner and consist of pieces of characters' reality sensations and attitudes to the world. The dominant aspects of M. Khvyljovyi's protagonists' inner universe is the accurate instillation of carefully selected sound impressions, visual effects, touch sensations and smell associated images which derive from person's spontaneous and instantaneous reality perception and take root in her emotional experience firstly. Due to the above mentioned the unique characters in M. Khvyljovyi's short stories are always alive and intensively touching.

Key words: sensor images, inner world, subjective perception.

Модерністська естетика, онтологічними засадами якої стали апологія особистості, нівелювання традицій, тяжіння до експерименту, примат форми над змістом, на чолі із такими літературними корифеями, як М. Пруст, Дж. Джойс, Ф. Кафка, Т.С. Еліот, Р.М. Рільке..., подарувала світу чимало оригінальних творів, неперевершених талантів та славетних імен. В авангарді ж українського модернізму виступав М. Хвильовий. Зважаючи на новаторство та самобутність творчої манери письменника, О. Білецький у своїх літературно-критичних статтях цілком справедливо позиціонує М. Хвильового основоположником справжньої нової української прози [3, с. 59]. Поціновуючи талант та художні надбання письменника, О. Дорошкевич номінує Хвильового “правдивим реформатором, може навіть – революціонером, що сміливо рве, хай і за іншими поетичними зразками, традиції й утерті довершення української літератури” [7, с. 324]. Солідарний в оцінці творчого доробку письменника С. Гордінський також називає його “Сині етюди” “фактично початком нової української прози”. Більше того, відводячи їм чільне місце у панорамі як вітчизняної, так і світової літератур, критик зауважує: “... це твори, яких ваговитості важко віднайти паралелі в світовому письменстві” [5, с.174-185]. Провідні тенденції сприйняття феномена М. Хвильового, окреслені ще його сучасниками, знайшли своє продовження у науково-дослідних практиках літературознавців в останні десятиліття як в Україні, так і за її межами. Кажучи словами професора Гарвардського університету, Г. Грабовича, “він майже напевно – єдиний письменник, який притягував, фокусував і перетворював величезну енергію і свого часу, і енергію та інтерпретаційні здібності наступних поколінь” [6, с. 237].

На доказ цього – численні, багатовекторні та поліформатні літературно-критичні студії, з-поміж яких варто виділити розвідки В. Агеевої, Ю. Безхутрого, Т. Гундорової, О. Муслієнко, І. Немченко, М. Руденко, О. Солов'я, І. Цюп'як..., у яких було ретельно відрефлексовано основні константи художнього світу українського письменника. У своїх працях науковці одностайні в думці, що художню прозу М. Хвильового не можна втиснути у рамки одного стилізового напрямку, оскільки їй притаманне взаємопроникнення різновекторних стилізованих компонентів. “Сталість, фіксовані досягнення, які давали б підстави говорити про сформований стиль, – як зауважує О. Муслієнко, – були іманентно чужими М. Хвильовому” [8, с. 12].

Натомість, у контексті питання про характерні особливості малої прози письменника літературознавці disponують такими термінами, як хаотичність, динамізм, синкретичність, скомпльованість, гетерогенність, дискретність. Ці наріжні доміанти модерністської художньої парадигми просто унеобходжують прочитання його текстів із залученням психологічного аналізу. Згадуваний вже Г. Гравович підкреслює “існування у творах Хвильового надзвичайно цілісного психологічного космосу, який оживляє його твори і наділяє їх ... дивовижною силою” [6, с. 256]. Відтак інтенції вітчизняного письменника фіксувати мікродинаміку внутрішнього душевного світу людини схиляють його до формування нової системи естетичних координат, зокрема до заглиблення у площину перцептивної свідомості. З позицій когнітивної психології стан перцептивної свідомості трактується як “усвідомлене самовідчуття і сприйняття себе як комплексу інформаційних сигналів, що надходять від пропріоцептивних внутрішніх реакцій свого організму..., а також усвідомлені емоційні реакції на себе та своє самосприйняття” [4, с. 98]. “Автор “Синіх етюдів” й “Осені”, – як зауважує В. Агеєва, – надзвичайно уважний до фіксації самодостатніх чуттєвих вражень, до спостереження перегуків різних сфер сприймання зовнішнього світу” [1, с. 17]. За нашими спостереженнями, ключову роль у поезити психологічної малої прози М. Хвильового відіграє сфера, що пов’язана із групою, так званих, екстероцептивних відчуттів. Вони забезпечують одержання сигналів із зовнішнього світу і створюють підґрунтя для людської свідомості. До екстероцептивних відчуттів належать зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові (тактильні), термічні (температурні) і больові відчуття. **Мета** даної розвідки – прослідкувати безпосередні співвідношення між літературним словом та суб’єктивною реальністю персонажа, що пов’язана зі сферою сенсорних відчуттів.

Суб’єктивне сприйняття та розуміння навколишнього світу характерне для кожного персонажа у малій прозі М. Хвильового, і воно завжди детермінується психоемоційним станом особистості. З цього приводу варто зауважити, що протагоніст більшості “Оповідань й новел 1921-1923” – людина, що опинилася у стані онтологічної кризи та духовного вакууму. Найчастіше такою людиною є інтелігент, який утратив ще донедавна стабільну позицію в суспільстві і світі та ніяк не може знайти свого місця у новій системі соціальних відносин. Соціально-психологічну характеристику типовим персонажам новелістики Хвильового точно окреслила В. Агеєва: його персонажі – “зайві люди”, герої (здебільшого – “безґрунтовні романтики”), котрі не можуть знайти себе в своєму часі, почуваються чужими й непотрібними в суспільстві, за утвердження якого вони боролися, не шкодуючи сил і життя” [2, с. 3]. Звідси, в першу чергу, та лірична стихія, що пронизує художню тканину у творах письменника і повсякчас підживлюється системою сенсорних образів. Так, зокрема, за калейдоскопічною картиною руху життя в його багатоманітній динаміці і часто невинувато жорсткій реальності проступає піднесено романтичний, лірично налаштований настрій головного персонажа у “Вступній новелі” до збірки “Сині етюди”. Новела розпочинається образом літньої зливи над Харковом: “... А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар і йде справжній тропічний дощ – густий, запашний і надзвичайно теплий. <...> Натовпи сується, ловлять язиками солодкі краплі тихої тропічної зливи...” [10, с. 120]. Образ зливи, що проходить через усю новелу – від її початку аж до самого фіналу, скомпльований із мимоволі вкраплених у текст безпосередніх чуттєво-предметних відображень об’єктивної дійсності (“тропічний дощ – густий, запашний і надзвичайно теплий”, “солодкі краплі”, “тиха тропічна злива”, “булькаю в теплі калюжі”, “ловимо язиками краплі теплої тропічної зливи”, “обтрусила від дощу”, “з його капелюша тече чомусь синя вода”), не зводиться до простої фіксації суми відчуттів персонажа. Позначений високим ступенем суб’єктивізації, цей образ є детонатором внутрішньої життєдайної стихії героя-наратора – романтика, закоханого у “запашне життя”: “... я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огню-пері вальдшнепи, – все те, чим так пахне сумно-веселий край нашого строкатого життя...” [10, с. 123]. Що в кінці новели викристалізовується у палке глибоко символічне гасло: “...Словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово! Хай живе тропічна злива – густа, запашна й надзвичайно тепла. Я – вірю!” [10, с. 123]. Виокремивши реальний елемент об’єктивної дійсності та пропустивши його крізь сенсорні механізми особистості, письменник прагнув змодельовати стан душі людини, яка переживає складні морально-етичні перипетії у зв’язку із реаліями буття. Характери персонажів у творах М. Хвильового завжди психологічно об’ємні та виразні, в першу чергу, завдяки тому, що письменник намагається відтворити внутрішній світ особистості шляхом як найживішого використання різноманітних її відчуттєвих вражень. Саме у такий спосіб розкривається глибока душевна депресія редактора Карка із однойменної новели (“Редактор Карк”). Карк – парадигмальний персонаж із галереї особистостей у новелах Хвильового, людина, яка відчуває себе “зайвим чоловіком” у тому новому житті, якого вона так палко прагнула. Сум, туга, пригнічення та глибоке розчарування – константи психодуховного зрізу особистості Карка – стають домінантними рисами його світосприйняття. На основі цього у свідомості персонажа шляхом перцептивного конструювання дійсності виникають конкретно-чуттєві образи, з поміж яких особливо виділяється образ “смердючого, промислового міста”, де “фаркали ліхтарі, шумувало на тротуарах”, де “брудні квартали” та “завулки”, яким пробігали “трамваї з задумливим світлом”, “а в міщанських домах тукали, мабуть, годинники”, а за міськими левадами лише “мріялось сонцем”, бо “йшла синя ніч і налягала на будинки, мабуть, заповнювала коридорне повітря – коридори довгі, темні – установ”. Так і на душі редактора було темно, тоскно і неясно-тривожно “тим, що є “сьогодні” і нема “вчора” – далекого, несподіваного, великого, особливо на фоні “позавчора”. Нереалізовані надії, покладені на революційні події, хаос у країні, невпевненість у завтрашньому дні, зневіра породжують суїцидальні думки та депресивні настрої персонажа, який болісно і неоднозначно сприймає дійсність, про що сигналізують, знову ж таки, чуттєві образи в новелі: “І дивився Карк на небо: там голуба безодня, там кінчається життя, а степи України теж голубі – асоціація з небом. Думав: “Чого так вабить туди – там же смерть? Може, тому, що голуба?” [10, с. 138].

Письменник уважний до перебігу внутрішнього життя Карка і ретельно нотує всі нюанси настроїв свого рефлектуючого персонажа – від пригнічених, песимістично-депресивних до замріяно-душевних, що свідчить про Каркову гранично чуттєву натуру. Примхливо відібрані і пропущені крізь індивідуально-конкретне сприйняття, картини дійсності чи-то реальні епізоди, вкраплені у внутрішній сюжет новели максимально суб’єктивізують оповідь, оприявнюючи психологічні глибини та демонструючи динаміку настроїв і відчуттів персонажа. Заглиблення персонажа у спогади чи мрії відбиває те, що він переживає саме у цю мить, і пов’язане з його рецепцією дійсності. Так і Карк сприймає сьогоднішня крізь призму минулого, невід’ємною частиною якого є його пістоле: “На стола дивився браунінга і на нього дивився тривожно – редактор Карк. Згадав: холодний ранок – 1905 року чи 1906-го, тоді гімназістом був, це було вчора: учитель, а потім учень, а потім їх ховали

в той ранок, у холодний, і дні йшли сірі, сірі – мабуть, того холодний. Гімназійна церква й піп із жіночим обличчям. Повітове місто, болото, гуси, хмари й цвинтар на горі” [10, с. 136]. Від початку і до кінця новели “револьвер системи “браунінг” не виходив із голови” Карку, бентежив його свідомість. Автор навмисне нанизує на цей стрижневий образ зі свого минулого фрагменти перцептивних образів, які увиразнюють його безпосереднє і моментальне світовідчуття: “історія кривава і темна”, “тривожно подивився на браунінга”, “в кімнаті тихо, домовинно”, “крізь дим вирисовується дирка на чолі”. Аналогічно ретроспективне світосприйняття зумовлює психоемоційні реалії Мар’яни із “Заулку”. “Чекістка минулого”, а сьогодні “безпартійна комуністка”, як вона сама себе позиціонує, героїня болісно усвідомлює свою нову позицію аутсайдера у “ділах державних”. Усім своїм єством Мар’яна звернена туди, де “стоять ешелони, а паровик так задумано шипить. Ідемо в дикі замріяні степи, де чекає тривога, невідомість, де ціле провалля жури і радості. Станція, ще станція, і семафори, і степи...” [10, с. 287]. На фоні зорових ефектів та звукових відголосків з минулої героїня катастрофічно гостро відчуває втрату сенсу життя, що є однією з причин її депресивного настрою, симптоми якого – душевне пригнічення та пустота: “... Тоді не було порожнечі... А зараз у мене осінь. Ідуть дощі, бредуть похилі отари хмар” [10, с. 287]. За низкою подібних звукових і візуальних картин та образів не можна не помітити спорідненість душ Мар’яни та Ізмаїла Огре із новели “Лілюлі”, який через певні “філософські непорозуміння з капебеу” вийшов із лав партії – “і стало холодно, як зима, і непривітливо, мов осінь”, – зізнається персонаж. Він, як і героїня “Заулку”, розгублений та психологічно пригнічений пореволюційними буднями, оскільки реально усвідомлює всю ілюзорність обіцяного життя. Важким осадом лежать на серці товариша Огре розчарування, тривога та туга, безпосереднім чуттєвим вираженням яких стають звукообрази новели. Цілі комплекси ретельно підібраних акустичних ефектів та звукових асоціацій визначають сприйняття персонажем дійсності. Здавалося б, напередодні нового року звідусіль повинні лунати радисті та веселощі. Натомість у суб’єктивній картині світу Ізмаїла Огре переважають специфічні звуки: крик, шипіння, свист, гудіння, шум, клекіт, гул. Усі ці звуки у новелі корелюють із образом потяга та його синонімічними варіантами паровика/експреса, що символізують революцію та її постподії: “Вилітає експрес і курить. Тоді в калейдоскопі: – жита, степи, гони й північний туман із осінньої магістралі. Провалюються темні горизонти, оселі, байраки, глухі нетрі. Виростають фабричні посьольки, содові заводи, шахти, домни. Експрес перелітає яри, могили, похмурі перевали, і чути надзвичайний гул” [10, с. 357]. При цьому особливої конотації для окреслення психоемоційного тла персонажів у “Лілюлі” набуває лейтмотивний звукообраз гудіння: “вранці, ввечері, вночі в завданій час довго й спроквола гудить заводський гудок”, гудуть трамваї біля Тайгайського мосту, за яким живе Огре, гудуть натовпи услід “комсомольській новорічній процесії”, “потяг кричить у степу: – Гу-гу!...”. Інтерпретаційний код до даного перцептивного образу знаходиться глибоко на підсвідомому рівні персонажа і продукує суб’єктивні асоціації: “Завше так: паровики чогось суєтяться, шиплять, свистять, гудуть. А навкруги – бруд, грязь... Що це? Не знаєш? А коли паровик, минувши депо, вилітає в степ, він кричить не то радісно, не то журливо: «Гу-гу-гу!»... І от недалеко пускають пари: «Чох-чох»... А я чомусь думаю, що паровик гудить спроквола так: «Ка-пе-бе-у! Ка-пе-бе-у!»” [10, с. 360].

Як бачимо, звукообрази є невід’ємним атрибутом художньої мови М. Хвильового, який волів би, як влучно зауважує О. Романенко, щоб слово “віддавало кольори й виловлювало запахи” [9, с. 68]. Особливої виразності та рельєфності у передачі індивідуально-конкретних первинних сенсорних вражень людини М. Хвильовий досяг у новелі “Синій листопад”, “де чутило вловлено миттєві зорові, слухові, дотикові, нюхові враження, – за словами В. Агеєвої, – виступають основним засобом характеристики внутрішнього стану героїв” [1, с. 19]. Художня тканина цього твору, не інакше, як зшита за технікою печворк із клаптиків психодуховного світосприйняття головної героїні новели Марії. Домінуючим аспектом психіки героїні є мозаїчне вкраплення ретельно підібраних звукових вражень, зорових ефектів, тактильних відчуттів та асоціативних запахів, які зумовлені безпосереднім й моментальним сприйняттям дійсності і пов’язані, насамперед, з перебігом її переживань. Марія наділена винятковою чутливістю до всіх проявів зовнішнього світу. Її невідступно переслідують гострі осінні запахи: “Невідомо чий запах – сосни, гірських трав, чи то пахтять синій листопад”, “що пахтять: чи сосна, чи трави. ...А може, то Кавказ, може, гірські аули, а може, солоні вітри. <...> Мабуть, сосна, бо тільки сосна має забутий запах”, “пахло ріллею, грунтом”; бентежає тривожні звуки: “...буває в синю ніч зарипить далеко журавель – витягують воду”, “у стіну глухо входили цвяхи”, “Кімнату наповнили хрипи. Здавалось десь булькає вода. Було болотно”; психологічно пригнічують похмуро-апокаліптичні візії: “Над станицею мовчали недосяжні голубі верхів’я. Дрижали зорі й сполохано перебігали до небокраю...”, “Прямо – церква проколала хрестом мовчазне небо”, “маячило кволе сонце”, “На вулиці стояла порожнеча. На баню церкви злітались галки, тисячі галок. Кричали, падали, злітались”, “розтаборилась півтемрява. Теж зів’яла” [10, с. 207-218]. Прикметно, що на мікрообразному рівні автор звертається до рефлексивно-відчуттєвого втілення екзистенціалу смерті. Оскільки і гострий сосновий дух, і зів’ялі гірські трави, і стукіт молотків об стіну насторожує Марію, посилює тривогу і страх, адже не стільки нагадує про наближення свята, скільки підсвідомо асоціюється із невідомою смертю коханого. На думку І. Цюп’як, семантика подібних образів закорінена у “суперечливій суб’єктно-об’єктній парадигмі психоаналітичної інтерпретації особистості в екзистенціальному вимірі,” що, як стверджує дослідниця, домінує у творчості М. Хвильового та багатьох інших письменників 20-30-х років ХХ століття [11, с. 72].

Відтак, звернення до індивідуально-конкретної, а не типової особистості, зосередження уваги на динаміці її настрою, почуттях, сприйманні стає найважливішою особливістю при зображенні характеру кожного персонажа. Психологічні образи протагоністів у новелістиці М.Хвильового пластичні та “зримі” завдяки тому, що письменник намагається відтворити дійсність шляхом якнайживішого використання всіляких відчуттєвих вражень, тонких перегуків різних сфер перцепції зовнішнього світу.

Література:

1. Агеєва В. Автор і герой у структурі новели Миколи Хвильового / Віра Агеєва // Слово і час. – 1993. – № 12. – С. 16 – 21.
2. Агеєва В. П. “Зайві люди” у прозі М. Хвильового / Віра Павлівна Агеєва // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 3 – 9.
3. Білецький О. І. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро. 1990. – 253 с.
4. Бескова І. А. Феномен сознания / І.А. Бескова, І.А. Герасимова, І.П. Меркулов. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 366 с.
5. Гординський С. На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Серія “Ad Fontes – До джерел”. – Львів: Світ, 2004. – 504 с.

-
6. Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового // *Тексти і маски / Григорій Грабович*. – К.: Критика, 2005. – С. 237–257.
 7. Дорошкевич О. Підручник історії української літератури / Олександр Дорошкевич. – К.: Книгоспілка, 1924. – 351 с.
 8. Муслієнко О.В. Абсурд у семіосфері художньої прози Миколи Хвильового: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Муслієнко Олена Вячеславівна. – Харків, 2016. – 231 с.
 9. Романенко О. В. Концепція людини в українській літературі 20-х років ХХ ст. (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Романенко Олена Віталіївна. – К., 2002. – 156 с.
 10. Хвильовий М. Твори у двох томах / Микола Хвильовий. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.
 11. Цюп'як І. К. Екзистенціал смерті як вимір буття в прозі Миколи Хвильового / Ірина Костянтинівна Цюп'як // *Слово і час*. – 2001. – № 3. – С. 72 – 75.